

УДК 159.9:331.54

Д 43

Юлія ДЗВІНЧУК

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Стаття розкриває науково-теоретичні підходи до дослідження поняття “професійна мобільність”. Описано напрями досліджень професійної мобільності особистості. Виокремлено психологічні аспекти професійної мобільності фахівця.

Ключові слова: *мобільність, професійна мобільність, професійна діяльність.*

Постановка проблеми. В умовах сучасного суспільства, яке перебуває у ситуації глобальних перетворень, пов’язаних із політичними та соціально-економічними змінами, все більше актуалізується потреба у конкурентоспроможних та професійно мобільних фахівцях. З одного боку, політичні та соціальні умови сучасності розширили можливості людини, з іншого – нестабільність диктує необхідність постійних змін самої особистості відповідно до нових вимог життя. І саме ці нові суспільні вимоги до особистості: реагування на змінне оточення, прийняття і реалізація нестандартних рішень у ситуації ринкової конкуренції, адаптація до швидкозмінних умов, готовність до оновлення своїх знань, – змушують її бути мобільною. Швидкість оновлення техніки й розробки технологій безперервно змінюють якість і умови професійної діяльності, унаслідок чого людина змушена неодноразово опановувати нові способи й види діяльності, підвищувати рівень своєї кваліфікації або навіть змінювати місце

роботи чи фах. Отже, щоб бути успішним і конкурентоспроможним, сучасному фахівцеві потрібно бути професійно мобільним.

Означена суспільна проблема професійної мобільності особистості веде за собою наукову проблему: появу нового понятійного апарату, збагачення його змісту, інтеграцію у різних науках. Тому потребує уточнення і конкретизації психологічного змісту категорія “професійна мобільність”. Необхідність дослідження цієї проблеми зумовлена недостатністю наукових розвідок із зазначеної проблематики у суто психологічному аспекті, однобічним розглядом проблеми (переважно в економічному, педагогічному або соціальному плані), відсутністю міждисциплінарного системного підходу до цього комплексного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен професійної мобільності проаналізований у вітчизняних і зарубіжних джерелах. Проблемою професійної мобільності фахівця займалися Л. Амірова [1], Л. Горюнова [3], Ю. Дворецькі [4], Е. Зеєр [6], Є. Іванченко [7], Б. Ігошев [8], О. Нікітіна [9], Р. Пріма [10], П. Сорокін [12] та ін. Основні підходи до визначення професійної мобільності та її складових проаналізовано Л. Горюновою [3]. Умови формування професійної мобільності майбутніх економістів, інженерів-аграріїв, викладачів, працівників промислових підприємств розкрито в працях Є. Іванченко, Б. Ігошева, О. Нікітіної, Р. Пріми, Н. Кожемякіної, Л. Сорокіної та ін. Результати дослідження професійної мобільності як детермінанти конкурентоспроможності особистості представлено в роботах Ю. Дворецької, Е. Зеєра, М. Пряжнікова [11] та ін.

Що стосується визначення сутності професійної мобільності особистості, необхідно узагальнити ідеї провідних дослідників, які вивчали соціальну (О. Дементьєва, С. Ільєнкова, С. Константинов; психологічну (Л. Анциферова, Т. Ритченко); академічну (В. Байденко, К. Беляєва, В. Богословський) природу мобільності, а також роботи, в яких розглядалися особливості формування професійної мобільності (Л. Амірова [1]).

У дослідженнях цих авторів “мобільність”, зокрема “професійна мобільність”, представлена, з одного боку, як соціальний процес, що означає зміну групою осіб чи індивідом свого професійного статусу. З іншого боку, професійна мобільність розглядається як якість особистості, що характеризується здібністю та готовністю швидко й успішно оволодівати новими технологіями, отримувати нові знання та уміння, що забезпечують ефективність професійної діяльності.

Мета статті – висвітлення різних науково-теоретичних підходів до трактування поняття “професійна мобільність”.

Мобільність – ключове поняття, що найбільш точно відображає особливості сучасного етапу розвитку людини і суспільства. Швидкоплинний технологічний базис визначає необхідність постійного пристосування людини до динамічного соціального і професійного середовища (Л. Богданова, А. Щукіна). У наш час актуальні такі якості особистості, як кар’єрна гнучкість, адаптивність, готовність віддаватися роботі, професійна мобільність (Є. Могильовкін).

Поняття “мобільність” означає рухливість, відповідно, мобільна людина – це людина рухлива, здатна до швидкого реагування, змін. Професійно мобільний спеціаліст повинен володіти різноманітними властивостями, серед яких найбільш значущими є швидке реагування на інноваційні зміни в професійній діяльності, здатність до внутрішньої мобілізації власних ресурсів для адаптації в умовах сучасного середовища, накопичення власного досвіду для розв’язання нових завдань, оволодіння новими інформаційними та професійними технологіями тощо.

Зазначимо, що термін “професійна мобільність” у вітчизняній літературі до недавнього часу не використовувався. Основне уявлення про професійну мобільність спеціаліста почало зароджуватися на початку ХХ ст.

Професійна мобільність особистості – інтегральне психічне утворення, що є одним з механізмів соціальної адаптації, який дає змогу людині управляти ресурсами суб’єктності і професійною поведінкою. Професійна мобільність особистості має три рівні вираження: високий, знижений і гіпертрофований. Кожному з рівнів

властиві специфічні зв'язки з ключовими характеристиками суб'єкта, відображеними в показниках мотиваційного профілю, смисложиттєвих орієнтацій, рівня суб'єктивного контролю та соціальної адаптивності. Для особистості з високим рівнем професійної мобільності характерна наявність адаптаційного профілю підвищеної лабільності, який позитивно корелює з високими показниками гетерогенної (продуктивної) мотивації; спрямованістю смисложиттєвих орієнтацій у майбутнє; високим рівнем усвідомлення життя; середнім рівнем диференційованості професійних уподобань. Для особистості, що має знижений рівень професійної мобільності, характерна наявність адаптаційного профілю підвищеної конформності, який позитивно корелює з високими показниками гомогенної (споживчої) мотивації; слабкою диференційованістю професійних уподобань; спрямованістю смисложиттєвих орієнтацій на процес життя; високим рівнем усвідомлення життя. Психологічним змістом професійної гіпермобільності особистості є адаптаційний профіль високої креативності, позитивно взаємопов'язаний з високою диференційованістю професійних уподобань, мотивацією гетерогенного типу, високою значущістю для особистості смислів майбутнього при низькому загальному усвідомленні життя [4].

Серед вимог, що висуваються сьогодні до професійно мобільного кваліфікованого фахівця, виділяють такі: *особистісна компетентність* – сукупність компетенцій, що стосуються особистості (набір характерних якостей окремої особистості): ініціативність, впевненість у собі, здатність до творчості, здатність пристосовуватися до середовища, що змінюється, готовність до ризику тощо; *професійна компетентність* – сукупність компетенцій людини, що стосуються її професії (здатність до виконання роботи): знання, уміння і досвід, якими вона володіє у своїй професії; *соціальна компетентність* – сукупність компетенцій людини, що стосуються її соціального життя (вміння жити і працювати в соціумі, комунікабельність, здатність вживатися, працювати з іншими людьми, здатність переборювати конфлікти, здатність до самоорганізації), постановки і досягнення цілей, прийняття рішень

тощо; *особливі переваги особистості, USP особистості* – характерні риси, переваги особистості, які роблять людину унікальною і можуть бути корисні, цікаві, наприклад, роботодавцю [2].

За П. Сорокіним, розрізняють горизонтальну і вертикальну, висхідну і низхідну професійну мобільність. Горизонтальна мобільність пов'язана з рівнозначними переходами без зміни соціального статусу. Вона передбачає підвищення компетентності й ефективне використання особистісних якостей у професійному розвитку, гнучкість професійних поглядів і дій, здатність особистості до саморозвитку в конкретних професійних умовах, що змінилися.

Вертикальна мобільність пов'язана з підвищенням або зниженням соціального статусу. Висхідна мобільність – це перехід до більш високого становища, що характеризується високою конкурентоспроможністю і професійною адаптацією індивіда. Низхідна професійна мобільність супроводжується втратою професійного статусу [12].

Л. Амірова, Є. Іванченко, Р. Пріма у понятті “професійна мобільність” розрізняють об'єктивний, суб'єктивний і характерологічний аспекти. Об'єктивний аспект охоплює науково-технічні та соціально-економічні передумови, а також сам процес зміни професії. Суб'єктивний аспект розкриває процес зміни інтересів працівників та акт прийняття рішення щодо зміни місця роботи чи професії, що залежить від таких індивідуальних характеристик людей, як потреби, ціннісні орієнтації, моральні якості та інші визначальні мотиви. Характерологічний аспект пояснює схильність людини до зміни предметної діяльності, що дає підстави розглядати професійну мобільність як відносно усталену властивість особистості, як підготовленість або схильність до зміни виду професійної діяльності (працемобільність) [1, 86 – 89; 8; 10].

Важливим є погляд дослідників на професійну мобільність особистості в контексті її професійної кар'єри (А. Деркач, В. Зазикін, А. Маркова). Новий погляд на специфіку посадового і професійного просування працівників полягає у ставленні до кар'єри як до сукупності багатьох кар'єрних циклів динамічного походження [5].

Психологів насамперед цікавить психологічна готовність до зміни професії та причини, що дозволяють чи не дозволяють зламати традиційний стереотип професійної поведінки. При цьому професійна мобільність розглядається ними як здатність і готовність особистості достатньо швидко й успішно оволодівати новою технікою і технологією, набувати нових знань і вмінь, що забезпечують ефективність нової професійної діяльності.

За Л. Горюновою, професійну мобільність варто визначати на рівні особистісних якостей (адаптивність, комунікативність, самостійність, пристосовність, цілеспрямованість, ціннісні орієнтації й установки, соціальна пам'ять, критичне мислення, здатність до самопізнання, саморозвитку, самоосвіти, соціальна рухливість); на рівні характеристик діяльності (рефлексивність, креативність, проєктивність, прогнозування, цілепокладання, гнучкість, пластичність); на рівні процесів перетворення власної особистості, діяльності, навколишнього середовища [3].

О. Нікітіна до готовності до прояву професійної мобільності включає діяльнісний та суб'єктний критерії. Діяльнісний критерій характеризується відкритістю до змін; здатністю до планування дій, проєктування власного професійного розвитку й досягнення професійно значимих знань у розв'язанні професійних завдань. Суб'єктний критерій характеризується рефлексивним показником (уміння оцінювати сформовану ситуацію й оцінювати свої можливості), спрямованістю на подолання важкої ситуації (потреби, мотиви, світогляд, установки, цілі), волевими рисами (рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність), потребою в суб'єкт-суб'єктній взаємодії у процесі професійного становлення [9].

Наявність професійної мобільності передбачає готовність фахівця до зміни виконуваних професійних завдань, робочих місць, здатність швидко освоювати нові спеціальності. На думку багатьох дослідників, можливість здійснення людиною переміщень, змін у своїй професійній діяльності зумовлюється наявністю компетенцій [3; 6; 7].

Б. Ігошев наголошує, що дослідження розвитку професійної мобільності вимагає міждисциплінарного підходу, інтеграції методів різних наук. Як інтегративна якість особистості, в якій виокремлюються певні складові – компоненти, різноманітні різнорівневі зв'язки і взаємодії між ними, що відображають цілісну єдність, – професійна мобільність повинна вивчатися з позицій системного підходу. Синергетичний підхід використовується у дослідженні при вивченні та проектуванні інноваційного середовища розвитку професійної мобільності. Суб'єктний підхід досліджує активність особистості в процесі розвитку та реалізації у професійній діяльності, що виявляється через потребу і здатність людини самовдосконалюватися.

Професійна мобільність забезпечується наявністю у людини певних особистісних якостей та здібностей: соціальна активність, що виражається в готовності брати участь у різних громадських заходах, проектах різної змістової спрямованості; висока адаптивність до різних суспільних ситуацій, функціонально різних видів діяльності; креативність, творче перетворення будь-якої ситуації.

Професійна мобільність як інтегральна якість особистості характеризується *відкритістю*, зумовлює схильність до всього нового; *активністю*, що забезпечує постійну готовність до діяльності; *адаптивністю*, як здатністю ефективно пристосовуватися до мінливих умов професійної та соціальної діяльності; *комунікативністю*, як здатністю і готовністю встановлювати необхідні зв'язки і контакти з суб'єктами професійної діяльності; *креативністю*, що передбачає готовність до творчого перетворення власної діяльності [7].

М. Пряжніков розглядає професійну мобільність як рушійну силу активності суб'єкта, і стверджує, що у пошуку власного сенсу в обраній, засвоюваній та вже виконуваній трудовій діяльності й міститься змістовна характеристика професійного самовизначення особистості [11].

Про те, що основою професійної мобільності особистості є динамізм її мотиваційних, інтелектуальних і вольових процесів, завдяки чому створюється індивідуальне поле готовності до

професійної мобільності, вказує у своїй роботі Л. Сушенцева. У структурі професійної мобільності вона виокремлює такі найбільш значущі складові: когнітивну як базову, універсальну, фундаментальну сферу ключових компетенцій для конкретного виду професійної діяльності; процесуально-діяльнісну, що забезпечує вміння оперативно й гнучко застосовувати у практичній діяльності свої знання, розв'язувати будь-які професійні завдання найбільш оптимальним і ефективним способом; організаційно-діяльнісну, основу якої становить здатність до самоорганізації, саморозвитку, що забезпечує спеціалісту вміння постійно оновлювати свій арсенал знань і способів діяльності, організовувати внутрішні й зовнішні ресурси, необхідні для розв'язання конкретного професійного завдання [13, 3 – 11].

Професійну мобільність ми розглядаємо як властивість особистості, що спрямована на перетворення себе і довкілля згідно з тенденцією розвитку суспільства. Аналіз досліджень проблеми професійної мобільності свідчить, що вона тісно пов'язана з мотивами та метою діяльності як основним фактором прояву мобільності. Відтак, психологічною основою професійної мобільності особистості є динамізм її мотиваційних, інтелектуальних і вольових процесів, завдяки чому створюється індивідуальне поле готовності до професійної мобільності.

Висновки. Дослідження професійної мобільності на основі висунутих методологічних підходів і принципів дає змогу обґрунтувати її як інтегральну динамічну якість особистості, що зумовлює успішність її адаптації до мінливих умов професійної діяльності, готовність освоювати інновації, самовдосконалюватися, саморозвиватися, реалізувати себе в професійному колективі. Професійна мобільність характеризується стійкою мотивацією до діяльності, активністю та ініціативністю в оволодінні основами знань професійної діяльності, їх доцільним використанням у конкретних професійних ситуаціях.

Вивчення професійної мобільності з позиції системного підходу, з одного боку, висуває певні вимоги до професійно-кваліфікаційних

якостей індивідів, а з іншого, – максимально сприяє розвитку особистості через підвищення відповідності між структурою її індивідуальних потреб і цінністю місця, яке вона посідає.

Перспектива подальших досліджень. Аналіз наявних підходів до визначення професійної мобільності, до виділення її змісту підтверджує необхідність подальшого вивчення цієї проблеми. Перспективним напрямом наукових розвідок є розроблення технологій самозміни, вдосконалення технологій самомотивації, пошук нових форм професійної самоідентифікації. Відкритим і актуальним залишається, зокрема, питання рефлексивної організації професійної мобільності особистості.

Література

1. Амирова Л.А. Проблема профессиональной мобильности педагога и перспективные ориентиры ее развития / Л.А. Амирова // Образование и наука : журнал теоретических и прикладных исследований Уральского отделения Российской Академии образования. – 2009. – № 8 (65). – С. 86 – 96.
2. Взаємодія ринку праці та професійно-технічної освіти. Механізми створення Державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій : зб. мат., підгот. у рамках реалізації укр.-нім. проекту “Підготовка реформи професійно-технічної освіти в Україні”. – К., 2006. – 276 с.
3. Горюнова Л.В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования в России : дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Лилия Васильевна Горюнова. – Ростов н/Д., 2006. – 337 с.
4. Дворецкая Ю.Ю. Психология профессиональной мобильности личности : дисс. ... канд. псих. наук : 19.00.01 / Юлия Юрьевна Дворецкая. – Краснодар, 2007. – 143 с.
5. Деркач А.А. Психология развития профессионала / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин, А.К. Маркова. – М. : РАГС, 2000. – 297 с.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессиональных деструкций / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк. – Екатеринбург : Деловая книга, 2005. – 240 с.
7. Игошев Б.М. Организационно-педагогическая система подготовки профессионально мобильных специалистов в педагогическом университете : [монография] / Б.М. Игошев. – М. : ВЛАДОС, 2008. – 201 с.
8. Іванченко Є.А. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Є.А. Іванченко. – О., 2005. – 20 с.
9. Никитина Е.А. Педагогические условия формирования профессиональной мобильности будущего педагога : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Е.А. Никитина. – Иркутск, 2007. – 199 с.

10. Пріма Р.М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : [монографія] / Р.М. Пріма. – Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Д. : ІМА-прес, 2009. – 368 с.

11. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряжников. – М. : Изд-во “Институт практической психологии” ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1996. – 256 с.

12. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. – М. : Наука, 1992. – 398 с.

13. Сушенцева Л.Л. Проблема професійної мобільності у контексті міждисциплінарного підходу / Л.Л. Сушенцева // Теорія і методика професійної освіти. – № 1. – 2011. – С. 3 – 11.

References

1. Amirova L.A. Problema professional'noj mobil'nosti pedagoga i perspektivnye orientiry ee razvitiya / L.A. Amirova // Obrazovanie i nauka : zhurnal teoreticheskikh i prikladnykh issledovaniy Ural'skogo otdeleniya Rossiiskoj Akademii obrazovaniya. – 2009. – № 8 (65). – S. 86 – 96.

2. Vzaemodiyaya rinku pratsi ta profeslyno-tehnichnoyi osviti. Mehanizmi stvorenniya Derzhavnih standartiv profesiyno-tehnichnoyi osviti z konkretnih profesiy : zb. mat., pidgot. u ramach realizatsiyi ukr.-nim. Proektu “Pidgotovka reformi profesiyno-tehnichnoyi osviti v Ukrayini”. – K., 2006. – 276 s.

3. Goryunova L.V. Professional'naya mobil'nost' specialista kak problema razvivayushchegosya obrazovaniya v Rossii : diss. ... doktora ped. nauk : 13.00.08 / Liliya Vasil'evna Goryunova. – Rostov n/D., 2006. – 337 s.

4. Dvoret'skaya Yu.Yu. Psihologiya professional'noy mobil'nosti lichnosti : diss. ... kand. psih. nauk : 19.00.01 / Yuliya Yurevna Dvoret'skaya. – Krasnodar, 2007. – 143 s.

5. Derkach A.A. Psihologiya razvitiya professionala / A.A. Derkach, V.G. Zazyikin, A.K. Markova. – M. : RAGS, 2000. – 297 s.

6. Zeer E.F. Psihologiya professional'nykh destruktiv / E.F. Zeer, E.E. Symanyuk. – Ekaterinburg : Delovaya kniga, 2005. – 240 s.

7. Igoshev B.M. Organizacionno-pedagogicheskaya sistema podgotovki professional'no mobil'nykh specialistov v pedagogicheskom universitete : monografiya / B.M. Igoshev. – M. : VLADOS, 2008. – 201 s.

8. Ivanchenko E.A. Formuvannya profesijnoyi mobil'nosti majbutnih ekonomistiv u procesi navchannya u vishchih navchal'nih zakladah : avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / E.A. Ivanchenko. – O., 2005. – 20 s.

9. Nikitina E.A. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya professional'noj mobil'nosti budushchego pedagoga : diss. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Elena Aleksandrovna Nikitina. – Irkutsk, 2007. – 199 s.

10. Prima R.M. Formuvannya profesijnoyi mobil'nosti majbutn'ogo vchitelya pochatkovih klasiv : teoriya i praktika : monografiya / R.M. Prima. – Volin. nac. un-t im. Lesi Ukrainki. – D. : ІМА-прес, 2009. – 368 с.

11. Pryazhnikov N.S. Professionalnoe i lichnostnoe samoopredelenie / N.S. Pryazhnikov. – М. : Izd-vo “Institut prakticheskoy psihologii”; Voronezh : NPO “MODEK”, 1996. – 256 s.

12. Sorokin P.A. Chelovek. Tsivilizatsiya. Obschestvo / P.A. Sorokin. – М. : Nauka, 1992. – 398 s.

13. Sushentseva L.L. Problema profesiynoyi mobilnosti u konteksti mizhdistsiplinarnogo pidhodu / L.L. Sushentseva // Teoriya i metodika profesiynoyi osviti. – № 1. – 2011. – S. 3 – 11.

Дзвинчук Юлия. Теоретические аспекты изучения профессиональной мобильности. Статья раскрывает научно-теоретические подходы к исследованию понятия “профессиональная мобильность”. Описаны направления исследований профессиональной мобильности личности. Выделены психологические аспекты профессиональной мобильности специалиста.

Ключевые слова: мобильность, профессиональная мобильность, профессиональная деятельность.

Dzvinchuk Yuliya. Theoretical aspects of the study of professional mobility. The article reveals the scientific and theoretical approaches to the study of the concept of “professional mobility”. Research directions of professional mobility of the individual are described. Psychological aspects of professional mobility of a specialist are highlighted.

Keywords: mobility, professional mobility, professional activities.